

Gruber Enikő

VAN-E A VAJDASÁGI MAGYARSÁGNAK KULTURÁLIS EMLÉKEZETE?

*Do Hungarians in Vojvodina Have Cultural
Remembrances of Things Past?*

Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Szerkesztette: Papp Richárd és Szarka László. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete 2007. november 2-ától 4-éig tudományos tanácskozást tartott Zentán *Történelmi tudat – kulturális emlékezet* címmel. A *Bennünk élő múltjaink* c. tanulmánykötet a tanácskozáson elhangzott előadásokat tartalmazza. Szerzőik történészek, szociológusok, néprajzkutatók, művészet- és művelődéstörténészek, kulturális antropológusok, vagyis olyan társadalomtudósok, akik arra a kérdésre keresték a választ, miként lesz a különböző élményekből, tapasztalatokból közös emlékezet, meghatározó mozzanat az identitás fejlődésében és alakulásában. A tanácskozás célja az volt, hogy a vajdasági kutatás eredményei összemérhetőek legyenek a Kárpát-medence más területein folyó kutatások eredményeivel, hiszen csakis így lehet következtetéseket levonni. Ugyanakkor azt is szem előtt tartották, hogy a történelemmel ne csak elvont sémák szerint, hanem személyes tapasztalatok által is szembesüljünk, hiszen valójában az ember, az emberek tettei és gondolatai azok, amik a történelmet formálják, és alakulását befolyásolják. A könyv negyvenhárom szerző tanulmányát, és ezek számos tudományos megközelítését tartalmazza.

A kötet első fejezete a kulturális és történelmi emlékezettel foglalkozik. Voigt Vilmos azt vizsgálja, beszélhetünk-e egyáltalán kulturális emlékezetről, és ha igen, milyen a nép történelmi tudata. Megemlíti, hogy már Ortutay Gyula és Móra Ferenc is szkeptikusan álltak hozzá a magyar parasztok történelmi tudatához, akik ugyan azt még tudták, hogy Szent István napja augusztus 20-ára esik, de hogy kije volt Magyarországnak, azt már nem; arról még hallottak, hogy Árpád szerezte a hazát, de hogy mikor és hogyan, már fogalmuk sem volt. Mindezt az oktatás hiányosságának tulajdonították, nem az egyszerű emberek hibájául rótták fel. Később azonban a filmek, a rádió, az újságok hatalmas tömegekhez

juttatták el a történelmi ismereteket, és ennek köszönhetően nagyfokú fejlődés mutatható ki e téren. Voigt Vilmos fontosnak tartja azt is megemlíteni, hogy egy „kommunikatív emlékezet” csak három-négy nemzedék múlva alakulhat át kulturális emlékezetté, és hogy minden tájnak megvan a saját kulturális emlékezete, ezekben azért kimutathatók egyezések, ami a magyar kollektív tudat létezését bizonyítja. Hoppál Mihály Attilának, a hun fejedelemnek a példáján szemléltette, hogy a népi emlékezetben hogyan marad fenn nem csak a név, hanem a hozzá fűződő mondák sokasága is. Ebből kifolyólag arra a következtetésre jut, hogy a mítosz az emberi közösségek hosszú távú emlékezete, hiszen hatalmas időintervallumot és teret átívelve él tovább. Azt pedig, hogy a történelmi tudat kulturális emlékezetként működik, az Attila temetéséhez fűződő folklórmotívummal és ennek keleti párhuzamaival bizonyítja. A. Gergely András a politikai antropológiai megközelítésekkel foglalkozott a kulturális emlékezet kutatásában. „A kulturális antropológia a kultúrát komplex rendszerként fogja föl, s olyan univerzumnak tételezi, amely nem másban, mint a másságban, a sajátosban jelenik meg, méghozzá kutatás közben érzékelt és élményközeli aspektusból közelíti meg”¹ – olvashatjuk. A kulturális emlékezet pedig beleilleszkedik ebbe a kultúrába. Ugyanakkor figyelmeztet bennünket arra, hogy az emlékezet és a történelem egymással szemben álló fogalmak. „A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nincs. Az emlékezet pedig mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez.”²

A fejezet további részében a moldvai csángók történelmi emlékezetéről és a magyarországi németek történelemrekonstrukciójáról olvashatunk. Feltételezhető, hogy a komparatív vizsgálatok révén könnyebben megérthetjük saját történelmi tudatunkat. A Vajdaságban ugyanis nem beszélhetünk egységes történelmi tudatról, már csak azért sem, mivel nincs intézményesített formája. A vajdasági történelem oktatása ugyanis nem egységes, így legtöbbször saját érzelmeink által megítélt. Beszédes Valéria azoknak a vizsgálatoknak az eredményét ismerteti, amelyeket a ludasi, csikériai, kishomoki, martonosi adatközlők segítségével végzett. Kutatásának célja az volt, hogy kimutassa, a történelmi mondák motívumai hogyan keverednek a délvidéki parasztság történelmi emlékezetében, és hogy mint hatnak a különböző korokból származó történetek az emlékezetére. A negyven-ötven éves történetek ugyanis már folklorizálódnak, és a népmondákra jellemző erkölcsi igazságot is tartalmaznak. A későbbi korokról szóló mondákra pedig nagy hatással van, hogy az adatközlő hogyan élte meg az adott eseményt. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a Vajdaságban célszerű lenne komolyabb mondatkutatásba kezdeni, ugyanis sokkal többel rendelkezünk, mint ami az oralitásban fennmaradt.

¹ A. Gergely András: A politikai antropológiai megközelítések a kulturális emlékezet kutatásában = Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat–kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008., 47. p.

² Ua. 52. p.

A fejezet utolsó tanulmánya Pejín Attiláé, aki egy, a zentai csatáról szóló idézettel kezdi mondandóját, és ennek segítségével próbálja szemléltetni, hogy az emlékezésnek hányféle szintje és fajtája van, és hogy az írott szó mennyivel megbízhatóbb a szójhagyománynál. A szerző definiálja az emlékezés fogalmát: „Akárcsak maga a történelmi esemény, az emlékezés is térben és időben történik. Mindenekelőtt szem előtt kell tartani, hogy az emlékezés, legyen az egyéni vagy közösségi, szintén része a történelmi időnek, s idővel – bár nem kötelezően – fejlődésen megy keresztül, olykor torzulhat, külsőségeiben (de akár tartalmában is) változhat, az adott közösség tradicionalizmusától függően.”³ Mindemellett az emlékezés lehet országos és helyi, kollektív és egyéni, illetve különbséget tehetünk a falusi és a városi közösségek emlékezési módja között is. Ugyanakkor kitér az emlékezés és a politika, az emlékezés és a történetírás kapcsolatára és a mesterséges emlékezet kérdéskörére is. Ezek után konkrét zentai példákat hoz fel, a város első írásos emlékét, királyi várossá válásának dátumát, a zentai csatát, a ’48-as forradalmat és szabadságharcot, a ’44-es vérengzéseket, és ezek segítségével kíván rámutatni, hogy mennyire hiányos az emberek történelmi tudata.

A kötet további részében *A nemzeti tér történelmi reprezentációi* című fejezetet olvashatjuk. Szarka László jóvoltából a felföldi magyar–szlovák 18–19. századi térkijelölésébe kapunk betekintést, Ablonczy Balázs a fumei magyaroknak a két világháború közötti világával, Göncz László a Muravidéken élő magyarok nemzettudatával, Hornyák Árpád és A. Sajti Enikő pedig a magyar–jugoszláv kapcsolatokkal. Hornyák Árpád tanulmányából pontos történelmi áttekintést kapunk Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatáról a két világháború között. Arról, hogy melyiknek mik voltak a területi igényei, hogyan vélekedtek az országuk területén élő kisebbségek helyzetéről és jogairól, milyen kapcsolatban álltak a nagyhatalmakkal, Németországgal és a Szovjetunióval, és mit diktáltak a gazdasági érdekek. A. Sajti Enikő továbbviszi ezt az áttekintést egészen 1947-ig. A második világháború után ugyanis teljesen más helyzet alakult ki a két ország között. Magyarország elveszítette a háborút, és ezzel együtt minden követelését is, míg Jugoszlávia diadalmasan foglalhatott helyet a győztes fél oldalán. A két ország kapcsolatát, amely addig sem volt súrlódásmentes, még inkább megnehezítették a háborús események és következményeik, elsősorban a Délvidéknek Magyarországhoz csatolása 1941-ben, a razziák Dél-Bácskában és Újvidéken, a 44-es megtorlások, a vagyonek kobzások és az ehhez hasonló szörnyűségek. Mindezek ellenére Magyarország a háború után mégis Jugoszláviával alakított ki legjobb viszonyt a szomszédos országok közül, a magyar

³ Pejín Attila: Lokális és/vagy nemzeti? Történelmi tudathasadásaink és emlékezetkieséseink kutatásában = Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat–kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 108–109. p.

kommunisták ugyanis példaértékűnek és követendőnek tartották Jugoszlávia belső rendszerét. Vékás János a Vajdaság helyzetét demográfiai, gazdasági, politikai és kulturális szempontból közelíti meg az első és a második Jugoszláviában, végül kitér a jelen helyzetre is, az egyetemes nemzeteszme igényére, mely elősegíthetné az európai integrációhoz való felzárkózást. Mák Ferencnek egy hosszabb tanulmányából jelent meg egy részlet a kötetben, a szerző végigvonul a Trianon óta eltelt több, mint nyolcvan éven, és megpróbálja számunkra felvázolni, hogy milyen átalakuláson ment át a vajdasági magyarság nemzettudata, és hogy miben látja a megoldást a jövőt illetően.

A Bennünk élő múltjaink harmadik része az etnikai identitás és a nemzeti emlékezet kérdésével foglalkozik. A fejezet első tanulmányában Biczó Gábor a lokális identitás megértésének a kulcsát keresi a Kárpát-medence vegyes lakosságú közösségeiben. Monó szilágysági falut veszi górcső alá, és ezen próbálja szemléltetni az együttélés problematikáját. Szerinte a lokális identitás szempontjából egyik legfontosabb kutatási terület a közösségi morál, mert ennek segítségével tudjuk igazán a vegyes lakosságú közösségeket megérteni. Felhívja a figyelmünket MacIntyre posztmodern társadalomfilozófiájának egyik alaptételére is, mely szerint: „a közösség közösséglétének alapját a társadalmi egyéneket egymáshoz kapcsolódó íratlan, a szokásokban és a helyi normákban generációról generációra öröklődő etika alapelvei jelentik”.⁴ Jakab Zsolt az 1848–49-es szabadságharc emlékét vizsgálta Kolozsváron, és tanulmányában kimutatja, hogy az emlékezés itt kimondottan a helyi csoportok emlékezete, és nem az egész városé. Az emlékezés, a múltból való beszéd ugyanis társadalmi, politikai érdekek által működtetett tevékenység, melyet különböző csoportok sajátítanak ki maguknak. Zárómondatában felteszi azt a nagyon fontos kérdést, hogy az emlékezés valójában itt mennyire megemlékezési rítus, és mennyire csupán politikai szimuláció.

Jakab Zsolt írása után Gábrity Molnár Irén tanulmánya következik a kötetben, aki a délvidéki magyarság identitástudatát vizsgálta felmérések segítségével. A kérdőívekben olyan kérdések szerepeltek, mint: Minek vallják magukat az itt élő emberek? Milyen identitásúak? Milyen érzésekkel tölti el őket a tudat, hogy magyarok? Ki számít szerintük magyarnak? Mi határozza meg a magyar identitást, és mi a nemzeti hovatartozást? Mit tartanak szülőföldjüknek, és mit hazájuknak? Az összesítés és az áttanulmányozás után kijelenthetővé vált, hogy a vajdasági magyaroknak erős a regionális tudatuk. Az itt élő emberek ugyanis elsősorban vajdaságinak érzik magukat, és ahhoz a régióhoz ragaszkodnak, ahol élnek, illetve ahhoz a településhez, ahol születtek. Az identitást

⁴ Biczó Gábor: A „hagyomány” rehabilitációja mint a lokális identitás megértésének kulcsa a Kárpát-medence vegyes lakosságú közösségeiben – *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat–kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 286. p.*

vállalók száma nőtt, tudatosabbá vált, vagyis azt mondhatjuk, hogy erősebbé vált a kultúrnemzeti összetartozás tudata a vajdasági magyarok körében. Badis Róbert a vajdasági magyarság identitásstratégiáival foglalkozik, Szügyi Ferenc pedig az aracsi pusztatemplommal, mint a nemzeti identitás jelképével. Nagy Abonyi Ágnes a Vajdasági Magyar Néprajzi Atlaszhoz való gyűjtés során az adatközlők azonosságtudata is érdekelte, így a Felsőhegyen gyűjtött adatokat ilyen szempontból is megvizsgálta. Az adatközlők meséiből kulcsszavakon keresztül eljutott az egyén azonosságtudatához és kulturális emlékezetéhez. Azt mondja, hogy az adatközlők emlékezetét történelmi, kulturális, vallási és etnikai vonatkozásban egybevetve kell szemlélni, és nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyénnek a közösséghez való kötődését, továbbá a nemzeti alapon számon tartott kötöttségét sem. A felsőhegyiek után a maradéki magyarok nemzettudatába kapunk betekintést Bali János segítségével, majd a nemzeti identitás szakrális szférába helyezését követhetjük végig a történelem folyamán.

A könyv további részében néprajzi és művelődéstörténeti szempontból közelítik meg az identitás kérdését. A negyedik fejezet a *Vallás, identitás és rituális emlékezet* címet kapta, a könyvzáró ötödik fejezet pedig a művészet, művelődés és szellemi örökség kérdését vizsgálja a kulturális emlékezetben. Olyan témákkal foglalkoznak, mint a felekezeti és nemzeti azonosságtudat kapcsolata a magyar protestánsok körében, a kulturális emlékezet egyházi monopolizálása moldvai csángó településeken, szó esik Tóth Ágnes jóvoltából a bácskai evangélikus németek felekezeti függetlenségi harcáról az 1941–1945-ös időszakban, de a szakrális kisémlékek fontosságáról is az identitás alakulásában. Papp Richárd egy igen érdekes témával foglalkozik. Összehasonlítja két év március 15-ei ünnepségét. Ennek nem lenne semmi apropója, és különösebb eltérés sem mutatkozna közöttük, ha nem a 2004. és a 2005. évről volna szó. E két dátum között ugyanis volt egy meghatározó esemény, mely számunkra, határon túli magyarok számára nagy jelentőséggel bír. Lezajlott ugyanis a külföldön élő magyarok kettős állampolgárságáról szóló eredménytelen népszavazás, ami mélyen érintett bennünket. A tanulmány szerzője arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja és kimutassa, hogyan hatott mindez a nemzettudatunkra, elsősorban a zentai magyarok nemzettudatára, továbbá hogyan nyilvánult ez meg a következő évben a nemzeti ünnepünkhöz való hozzáállásában.

A művészet, művelődés és szellemi örökség a kulturális emlékezetben című fejezetből megtudhatjuk, hogy a művészettörténet tárgyai hogyan segítik elő az emlékezést, és mi az, ami egyáltalán az emlékezet tárgya lehet. Saint-Simon és a Savoyai család történetét segítségül hívva fejt ki nézeteit Káich Katalin a globalizációról, a kistérségi hovatartozás kérdéséről és a magyarságtudatról. Egy másik tanulmányban olvashatunk arról is, hogyan maradt fenn a köztudatban az egri vár megvédésének története, és ezt hogyan képzelte el és vitte vászonra Kriesch Aladár, a festő. Vagyis milyen különbségek vannak a történel-

mi tudatban egyes eseményeket illetően. Mohay Tamás a zentai csatában való győzedelmeskedést, melyet Szűz Mária közbenjárásával magyaráztak, továbbá a pócsi Mária-ikon könnyezésének emlékezetbeli azonosságait vizsgálja, és arra a kérdésre keresi a választ, milyen összefüggés rajzolódik ki a kép kultuszának és a törökellenes felszabadító harcokra való emlékezésnek a kapcsolatában. Németh Ferenc Pleittz Ferenc Pál bánáti nyomdász, lap- és könyvkiadó tevékenységén keresztül szemlélteti a kulturális emlékezet hullámzásait, esetleges kihagyásait, hiszen a kulturális emlékezet szelektál, és csak azt raktározza el, amit erre érdemesnek tart, általában, amit az adott társadalom megbecsül. Papp Árpád pedig a szabadkai vendéglők és a kávéházak társadalmi szervezőerejéről és szerepéről ír tanulmányában. Fontosnak tartja feltenni a kérdést, hogy miért éppen ezek maradtak fenn száz év elmúltával is az emlékezetben, és valójában hogyan is maradtak fenn, hogyan rögzültek.

Ózer Ágnes írása mintegy összefoglalásként zárja a kötetet. Írásában a vajdasági magyarság szellemi örökségével, ennek tudatformáló szerepével foglalkozik. Nekünk ugyanis e szellemi örökségnek köszönhetően sajátos kisebbségi magyar öntudatunk van. Szenteleky Kornél volt az, aki a vajdasági magyarság önazonosság-tudatának újjáélesztését a trianoni trauma után a vajdasági magyar irodalmi élet megszervezésében látta. 1935-ben Kende Ferenc – idézi Ózer – határozottan megfogalmazta a *Kalangya* betiltott számában: „Tudomásul kell venni a kisebbségi élet alapszabályát, hogy a kisebbségi gondolkör különálló, pontosan meghatározható, szigorú szabályokkal körülírható szellemiség, aminek fel kell szívódnia a vérünkben, agysejtjeinkben és idegrendszerünkben.”⁵ A vajdasági magyarság szellemi örökségének, szellemi múltjának a birtokbavétele a második világháború után be is következett, és azóta egyre jobban megerősödött.

A *Bennünk élő múltjaink* című kötet valójában sok megközelítésből és sok módszerrel, de ugyanarra a kérdésre keresi a választ. Arra szeretne rávilágítani, hogy valójában kik is vagyunk, minek tartjuk magunkat, és mik azok a nemzeti értékeink, melyeket a sajátunknak tudhatunk, és amelyekbe kapaszkodhatunk, melyekből az identitásunk táplálkozhat, és melyekre büszkén vagy kevésbé büszkén, de visszaemlékezhetünk. Ózer Ágnes zárósoraival fejezném én is gondolataimat: „Most már tudhatjuk az elődeink által a feltett kérdésre is a választ, azt, hogy kik vagyunk. Így hát ezredév múltán itt vajdasági magyarnak tudhatjuk önmagunkat, művelhetjük tudományainkat és kultúránkat, ezáltal pedig az egyetemes magyarság tudományához való jövőbeli hozzájárulásunk sem maradhat el.”⁶

⁵ Ózer Ágnes: A vajdasági magyarság szellemi örökségének tudatformáló szerepéről = *Bennünk élő múltjaink*. Történelmi tudat–kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008., 591. p.

⁶ Uo. 595. p.